

Юрчишин Т. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації
Тернопільського національного економічного університету

ОРГАНІЗАЦІЯ МОДУСНОГО ЗМІСТУ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ УЗАГАЛЬНЕННЯ

Анотація. У статті подано аналіз модусного змісту речень узагальненого змісту, представлено особливості вияву актуалізаційних, кваліфікативних та соціальних модусних категорій, а також окреслено їх роль у формуванні узагальненого змісту в різних за будовою реченнях.

Ключові слова: авторизація, модусно-диктумний зміст, модусні категорії, персуазивність, узагальнений зміст.

Постановка проблеми. Сучасні синтаксичні дослідження окремих типів речення позначаються прагненням не лише усвідомити особливості їх граматичної форми, а й виявити роль семантико-синтаксичної організації як чинника, що суттєво впливає на характер реченнєвого змісту, а тому є релевантним для формування речення як типу.

Метою статті є розгляд організації модусного змісту речень зі значенням узагальнення.

Вклад основного матеріалу дослідження. У системі типів змісту виділяється семантика узагальнення. Конструкції такої семантики виражають зміст, що стосується всіх людей незалежно від їх віку й статі, від місця або часу. Наприклад: *Хисту не зарити у землі* (Л. Шевело); *Із піснею скоріше час минає* (Леся Українка).

Важливим чинником, що сприяє формуванню узагальненого змісту в різних за будовою синтаксичних структурах, є організація їх модусно-диктумного змісту.

Специфіка речення як основної синтаксичної одиниці виявляється в сукупності обов'язкових суб'єктивних значень, у яких реалізується комунікативний намір мовця, передається його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності. Комплекс таких суб'єктивних змістів узагальнюється поняттям модусу, що реалізується в системі модусних категорій [1, с. 81].

Своєрідність речень узагальненого змісту простежується щодо вияву в їх структурі основних модусних категорій, які конкретизуються як актуалізаційні, кваліфікативні та соціальні.

Актуалізаційні модусні категорії слугують для встановлення відношення об'єктивного змісту речення до моменту мовлення й учасників спілкування. Цю групу модусних категорій становлять персоналізація, часова та просторова локалізація. Модусну категорію персоналізації утворюють протиставлення «я – ти – вони», модусну категорію часової локалізації – «тепер – до – після», а категорію просторової локалізації – «тут – не тут». Узагальнений вияв актуалізаційних модусних категорій супроводжується нейтралізацією вказаних протиставлень. У результаті виявляються значення «всі, будь-хто» – для персоналізації, «завжди» – для часової та «всюди» – для просторової локалізації [1, с. 84]. При цьому такі значення виражаються або лексично, або відсутністю спеціальних лексичних показників.

Конструкції узагальненого змісту репрезентують явище нейтралізації протиставлень у системі актуалізаційних модусних категорій. Прикладом цього слугує таке речення: *Чоловік на цій світі завжди все на Бога спирає* (Б. Лепкий). У наведеній структурі простежується узагальнення всіх трьох актуалізаційних модусних категорій: персоналізації, що маркується лексемами *чоловік* (у значенні *людина*), *Бог*, часової локалізації, на що вказує лексема *завжди*, та просторової локалізації, маркованої сполученням *на цій світі* зі значенням тотальності, глобальності.

У реченнях узагальненого змісту спостерігається нейтралізація актуалізаційних протиставлень щодо суб'єкта, об'єкта, адресата, часу й простору. Тим самим ці структури постають як такі, де всі чи певні компоненти змісту є неактуалізованими. Речення узагальненого змісту позначені насамперед неактуалізованою персоналізацією, зокрема щодо суб'єкта, що може маркуватись лексично або засобом еліпсису. Наприклад: *Як-то ніколи не може чоловік передбачити нещастя і невинно потрапити в біду* (Б. Лепкий) – неактуалізований суб'єкт маркується лексемою *чоловік*; *Долі не змінити* (П. Бондарчук) – неактуалізований узагальнений суб'єкт не експлікується (порівняймо: *Долі нікому не змінити*); узагальнення персоналізації детермінує темпоральну та просторову узагальненість, яка в цьому контексті лексично не позначається (порівняймо: *Завжди і всюди кожен має право шукати щастя*).

Явище нейтралізації актуалізаційних модусних категорій дозволяє простежити серед речень узагальненого змісту конструкції з неактуалізованим суб'єктом (наприклад: *Дорога не любить чекати* (О. Кушнір); *Душа свої потреби має й звички* (Леся Українка)); конструкції з неактуалізованими суб'єктом та об'єктом (наприклад: *В'язниці вибирають неприборканих* (Л. Костенко); *Духовних осіб злі сили не цінують* (Б. Лепкий)); конструкції з неактуалізованими суб'єктною й темпоральною синтаксемами (наприклад: *Звичай давнини дивують повсякчас* (Л. Романчук); *Споконвіків в людей одна є мова – братерська любов* (Леся Українка)); конструкції з неактуалізованими суб'єктивним, об'єктивним і темпоральним компонентами змісту, які можуть лексично не експлікуватись (наприклад: *Інколи бачиш світ, як вперше в житті* (Л. Костенко); *Щомиті світ дивиться нам в очі* (О. Сенатович)); конструкції з неактуалізованими суб'єктною, об'єктною та локативною синтаксемами (наприклад: *В кожній країні є спогади раю* (Леся Українка), порівняймо: *Люди у кожній країні згадують рай*); *Все продається на світі* (М. Старицький)); конструкції з неактуалізованими суб'єктною, локативною й темпоральною синтаксемами (наприклад: *Зависть чорна часто стоїть на нашій стезі* (Л. Шевело) – суб'єкт виражений засобом метонімії, порівняймо: *Завидні люди часто стоять на нашій стезі*).

Речення узагальненого змісту активують кваліфікативні категорії модусу, що виявляють ставлення мовця до події, дають

можливість реалізувати себе, свою волю, чинити відповідно до власних намірів. Групу кваліфікативних модусних категорій утворюють модальність, персуазивність, авторизація та оцінка [1, с. 82]. На особливу увагу заслуговує авторизація, що трактується як модусна категорія, за допомогою якої викладена в реченні інформація кваліфікується щодо джерел чи способів її отримання. При цьому авторизація спирається на протиставлення «своє – чуже» або «авторське – цитоване».

Речення узагальненого змісту репрезентують інформацію, яка для мовця є «чужою», однак такою, що обтяжується значенням тотальності: вони містять відомі всім постулати. Мовець, продукуючи узагальнення, репрезентує слухачеві загальновідому сентенцію, щоб надати достатності необхідній інформації. Водночас він інтерпретує, осмислює цю сентенцію, актуалізуючи джерела її отримання. Відповідно, у реченнєвій структурі експлікуються лексеми на позначення авторизаційних модусних предикатів, зокрема такі:

1) слова зі значенням комунікації (*кажуть, твердять, говорять* тощо). Наприклад: *Біда біду, як кажуть, переможе* (Л. Костенко); *Олжа, як твердять, медоносна, хоча ця істина відносна* (Л. Шевело);

2) слова на позначення розумової діяльності або її результатів (*думати, вірити, знати, відомо*) та їх контекстуальні синоніми (на кшталт *відома річ, світова річ* тощо). Наприклад: *Недарма вірять: навчена відьма завжди зліша від родимої* (М. Стельмах); *Відома річ, що люди, краєвиди й ситуації бувають звичайно інші, ніж ми собі перед тим уявляли. І звичайно не такі гарні* (Б. Лепкий).

Під час виявлення способу отримання «чужої» інформації, що пропонується слухачеві, мовець наголошує на її загальновідомості, заповнюючи позицію модусного суб'єкта при авторизаційному предикаті лексемами типу *ми, всі, всі ми, кожен*. Наприклад: *Всі знають: кожному, що призначено, тому приділ* (М. Старицький); *Кожен зна, що смерти не одперти* (М. Вовчок); *Ми всі добре знаємо, що жінки не вміють тримати таємниць* (В. Земляк). Ці лексеми за своєю природою є виразниками узагальнення, так званими «кванторами всезагальності» [2, с. 83–85]. Використовуючи їх, мовець маніфестує належність до спільноти, чим підвищує свою авторитетність як автора повідомлення та посилює ефективність його висловлення. Водночас у реченнях узагальненого змісту може простежуватись вербальна актуалізація авторитетних джерел, які для загалу вже стали символом людського досвіду й мудрості. Наприклад: *Адже й Христос говорить, що деяке сім'я мусить падати на каміні* (І. Франко); *Адже добре старі люди говорять: чого замолоду навчишся, те потім як знайдеш* (І. Франко).

Здебільшого в реченнях узагальненого змісту модусний суб'єкт при експлікованому модусному предикаті лексично не виражається. Однак мовна компетенція дозволяє його передбачити, домислити в механізмі узагальнення. Наприклад: *Дитячі сльози, кажуть, то вода* (Н. Віргуш); *Чарівницям, кажуть, треба всю свою силу віддавати* (О. Кобилянська). Порівняймо: *Всі кажуть, що дитячі сльози – це вода; Всі кажуть, що чарівницям треба всю свою силу віддавати*.

З іншого боку, характерною особливістю речень узагальненого змісту постає імпліцитність авторизації. Загальновідома інформація, що міститься в них, подається об'єктивовано, абстраговано від автора, часто мовець вважає зайвим вербалізувати джерело й спосіб її отримання. Порівняймо:

В епоху гласності всі до всього звикають (Л. Костенко)

У житті кожен міряє все по собі (О. Сенатович)

Знаємо (відомо, відома річ), що в епоху гласності всі до всього звикають

У житті, як стверджують (говорять, кажуть), кожен міряє все по собі

Отже, вияв авторизації в реченнях узагальненого змісту узгоджується з тим, що мовець кваліфікує інформацію як загальновідому. При цьому позиції модусного суб'єкта та авторизаційного предиката заміщуються відповідними лексемами або ж не експлікуються.

Персуазивність – модусна категорія, за допомогою якої мовець кваліфікує повідомлене з погляду його достовірності. При цьому йдеться не про правдивість чи неправдивість як відповідність чи невідповідність об'єктивному стану речей, а про суб'єктивне ставлення мовця до інформації – його впевненість чи невпевненість у достовірності викладеного [3, с. 54]. Ця модусна категорія експлікується в структурі речень узагальненого змісту лексемами типу *правда, звісно, справді, дійсно*, які акцентують достовірність і впевненість у чомусь широко загалу. Наприклад: *Правда, що не спогадом, надією живем* (Леся Українка); *Звісно, правда очі коле* (Л. Шевело); *Ох, правда: не там щастя, де вінчаються, а там, де вірно кохаються* (М. Старицький).

Модусна категорія персуазивності корелює з авторизацією, оскільки різні способи отримання інформації по-різному сприймаються в аспекті їх достовірності. Зокрема, «чуже» завжди постає як менш достовірне, ніж «своє», а тому авторизаційні показники цитованості часто є показниками негативної персуазивності – недостовірності [1, с. 92]. З огляду на це речення узагальненого змісту репрезентують своєрідний прийом мовного маніпулювання, до якого вдається мовець, щоб засвідчити достовірність загальновідомих істин і переконати в цьому слухача. Так, конструюючи речення, він приймає апріорну авторитетність джерела представленої в синтаксичній структурі інформації, яким виступає людська спільнота, попередні покоління. Водночас відсутність конкретного джерела, до якого можна апелювати, спонукає мовця акцентувати достовірність, правдивість, щоб слухач міг їй (а заодно йому) довіряти. Особливо чітко кореляція авторизації з персуазивністю простежується в тих випадках, коли модусні предикати позначаються лексемами *правда, звісно* та їх семантичними еквівалентами. При цьому спостерігаються два варіанти репрезентації такої кореляції:

1) персуазивні лексеми вживаються поряд зі словами, що експлікують джерело отримання інформації. Наприклад: *Правильно люди кажуть: у двох господинь хата не метена, або у двох няньок дитина негодована* (М. Вакалюк-Дорошенко); *Правду говорять: з гарної дівки гарна й молодиця* (Марко Вовчок) – визначаючи джерело інформації, мовець водночас акцентує її достовірність. Порівняймо: *Кажуть люди, у двох господинь хата неметена, або у двох няньок дитина негодована; Говорять, з гарної дівки гарна й молодиця* – мовець зосереджується лише на джерелі інформації;

2) персуазивні лексеми вживаються як контекстуальні синоніми слів *знати, вірити* тощо, вказуючи тим самим як на джерело інформації, так і на її достовірність. Наприклад: *Мошка: «Громада теж, пане Степане, не без носа і не без мозку... Ой, ой! І без нас своїм розумом розсудить»*. Дехто: *«Звісно –*

громада великий чоловік» (М. Старицький). Порівняймо: *Знаємо, громада – великий чоловік*.

Отже, інформація, яку виражають речення узагальненого змісту, пред'являється мовцем як загальновідома, що спростовує, нейтралізує опозицію «своє – чуже», яка лежить в основі модусної категорії авторизації. Водночас відсутність конкретного, індивідуального джерела інформації спонукає мовця наголошувати на її правдивості й достовірності, тим самим актуалізуючи в змістовій організації речень узагальненого змісту категорію персуазивності, координуючи її з категорією авторизації.

У реченнях, які реалізують узагальнення, своєрідно виявляють себе соціальні модусні категорії, що насамперед пов'язується зі статусом суб'єкта та об'єкта мовлення. Так, суб'єкт мовлення (мовець) доносить до адресата повідомлення про ситуацію, змістові компоненти якої мисляться узагальнено, що узгоджується з їх неактуалізованістю. Причому репрезентована ситуація, що осмислюється як загальновідома, на перший погляд становить для мовця зміст «чужої» інформації. Однак суб'єкт мовлення належить до загалу тих, яким ця сентенція відома. Відповідно, він мислить себе в складі соціуму, тобто спостерігається таке специфічне самовираження мовця, у якому він уявляє себе частиною генералізованої спільноти суб'єктів, що об'єднує його з будь-якими адресатами й об'єктами мовлення [4, с. 151]. Наприклад: *Всі знають, що ніхто, крім Бога, не владний над життям* (Ф. Бондарчук). Завдяки долученню мовця до широкого загалу значно посилюється впливовий потенціал речення узагальненого змісту.

Висновки. Таким чином, речення узагальненого змісту не мають визначальних особливостей структури та узгоджуються з різноманітними синтаксичними конструкціями. Натомість вагомим чинником для окреслення їх статусу є закономірності семантичної організації, зокрема й специфіка їх модусного

змісту. Це дає підстави об'єднати «узагальнені конструкції» в один змістовий тип.

Література:

1. Шмелева Т. Смысловая организация предложения и проблема модальности / Т. Шмелева // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – 1984. – № 1. – С. 78–100.
2. Богданов В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. Богданов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. – 208 с.
3. Шинкарук В. Репрезентації модусних категорій у сучасній українській мові / В. Шинарук // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 50–57.
4. Химик В. Категория субъективности и ее выражение в русском языке / В. Химик. – Л. : ЛГУ, 1990. – 230 с.

Юрчишин Т. В. Организация модусного смысла предложений обобщенного смысла

Аннотация. В статье представлен анализ модусного смысла предложений обобщенного смысла, представлены особенности проявления актуализационных, квалификативных и социальных модусных категорий, а также определена их роль в формировании обобщенного смысла в разных по структуре предложениях.

Ключевые слова: авторизация, модусно-диктумный смысл, модусные категории, персуазивность, обобщенный смысл.

Yurchyshyn T. Organization of modus content of generalized content sentences

Summary. The analysis of modus content sentences is given in the article, the features of display of actualized, qualified and social modus categories are presented, and their role in forming of the generalized content in different structure sentences is discussed.

Key words: authorizing, modus-dictum content, modus categories, persuasively, generalized content.